

KAD VLASTITI DOM POSTANE ZATVOR (IZAZOVI PRIMENE KUĆNOG ZATVARANJA KAO ZAMENE ZA KAZNU ZATVORA)

Dr Nataša Mrvić-Petrović
profesor Pravnog fakulteta Univerziteta Union u Beogradu

U radu su analizirana savremena strana iskustva u vezi sa primenom kućnog zatvora (sa ili bez elektronskog nadzora) kao najoštrije alternativne krivične sankcije. Autor ističe ograničene mogućnosti korišćenja kućnog zatvora kao zamene za kratkotrajni zatvor i upozorava da je u zakonodavstvu Republike Srbije kućno zatvaranje uvedeno kao način izvršenja kazne zatvora do jedne godine pre nego što su se stekli uslovi za primenu takve mere. Ukazano je na propuste u postojećem normativnom okviru i na to da kućni zatvor sve češće zamenjuje kaznu zatvora do jedne godine, ali suštinski ne doprinosi humanizaciji sistema krivičnih sankcija, niti promeni nepovoljne prakse izricanja mnogobrojnih kratkotrajnih kazni zatvora koje bi sa uspehom mogle biti zamenjene alternativnim krivičnim sankcijama.

KLJUČNE REČI: kućni zatvor / alternativne krivične sankcije / sankcije izvršive u zajednici / elektronski nadzor

UVOD

Još osamdesetih godina, u okviru tzv. socijalno ekološkog pristupa u Sjedinjenim Američkim Državama propagirana je primena mera tzv. društvene korekcije i sveobuhvatne kontrole (formalne i neformalne) prema učiniocima krivičnih dela radi delotvornog sprečavanja kriminaliteta. U sastavu probacije ili tokom uslovnog otpusta, primenjuju se naročite mere, koje se mogu međusobno kombinovati i postupno zamenjivati, sa ciljem boljeg uticanja na učinioca i pojačanog nadzora nad njegovim ponašanjem učinioca dok se nalazi na slobodi. Radilo se o merama pojačanog nadzora (*intensive probation, parole supervision*), za koje se koristila zajednička, popularna skraćenica: ISP (*intensive superprobation*). Ove mere izvršavaju se u okrilju društvene zajednice

i kombinovane su sa pojačanim nadzorom kojim se osigurava da se učinilac tokom svog boravka na slobodi vlada na društveno prihvatljivi način (Petersilia, 1988:166-179, Schmidt, 1994:349). U njihovom sklopu mogle su se odrediti i druge obaveze okrivljenom: naknada štete, obavljanje rada u javnom interesu, prihvatanje zaposlenja ili osposobljavanja za neki posao, obaveza da se podvrgne lečenju od bolesti zavisnosti i slično. Sa razvojem tehnologije komunikacija, nadzor, primenjen u okviru ovih mera, počeo je da se vrši posredstvom računara, računarskih mreža i elektronskih aparata. Time je otvorena "Pandorina kutija" mogućih zloupotreba novih tehnologija koje se koriste u svrhe kažnjavanja (tzv. mere tehnoekorekcije)¹.

Primena mera tehnoekorekcije stvarnost je savremenog postmodernog društva. Omogućena je ne samo intenzivnim tehnološkim napretkom i razvojem tehnološke infrastrukture, nego i kulturnim preobražajem društva u kome se primena bio-tehnologije ili elektronike više ne smatra neprihvatljivom sa aspekta zaštite ljudskih prava (posebno prava na privatnost) pod uslovom da može poslužiti smanjenju rizika od kriminaliteta. Ali, podjednako uspešno kao što mogu poslužiti zaštiti građana, primena takve tehnologije može dovesti u pitanje njihove slobode i prava. Simbolično rečeno, njihova priroda omogućava ambivalentnu funkciju: s jedne strane kao Anđela zaštitnika, s druge strane kao neke vrste Velikog brata (Nellis, 2006:4).

Najpoznatija mera tehnoekorekcije jeste elektronski nadzor koji se koristi prilikom izvršenja kućnog zatvora ili pritvora. Upravo zahvajući naraslim mogućnostima elektronskog nadgledanja, u praksi izvršenja kratkotrajnih kazni zatvora kućni zatvor u savremenim kaznenim sistemima doživljava svojevrsnu "renesansu". U Srbiji je uveden ishitreno, *ad hoc* izmenama Krivičnog zakonika Republike Srbije iz avgusta 2009. godine, a uslovi za izvršenje regulisani su izmenama Zakona o izvršenju krivičnih sankcija iz 2011. godine i odgovarajućim podzakonskim aktom iz 2010. godine. U ovom radu se ograničavamo na kritiku važećeg normativnog okvira kojim je u Srbiji regulisan kućni zatvor, koji se "krije" pod izrazom "izvršenje kazne zatvora do godinu dana u prostorijama u kojima osuđeni stanuje". Polazište kritike su teorijski stavovi i uporednopravna rešenja koji ukazuju na krajnje specifične i ograničene mogućnosti primene kućnog zatvora (sa ili bez elektronskog nadzora) u sprečavanju kriminaliteta.

UPOREDNA REŠENJA I ISKUSTVA

Kućni zatvor ili pritvor (*home detention, home confinement, house arrest, incarceration at home, domicil restriction*) može se koristiti u različitim

¹ *Technocorrections* znači primenu nove tehnologije u cilju smanjenja troškova nadzora nad ponašanjem učinioca i minimalizacije rizika kriminaliteta po društvo. Pored elektronskog nadzora, u mere tehnoekorekcije spadaju, sa etičkog i pravnog aspekta problematična korišćenja farmakoloških preparata i rezultata genetičkih i neurobioloških istraživanja radi sprečavanja potencijalnih rizika od kriminalnog ponašanja pojedinaca (Fabelo, 2000:1).

funkcijama: kao zamena za pritvor, dopunska mera koja se određuje prilikom osude na probaciju, kao alternativni način izdržavanja kazne zatvora u kućnim uslovima, ili kao dopunska mera uz uslovni otpust sa izdržavanja kazne zatvora. U svakom od ovih slučajeva različito je trajanje i organizovanje praćenja izvršenja ove sankcije ili mere. Otuda ovo nije samo zamena kratkotrajne kazne zatvora, nego može biti shvaćena kao naročita sankcija ili način izdržavanja preostalog dela kazne lišenja slobode.

Okolnosti pod kojima se određuje kućni pritvor ili zatvor redovno su vezane za lična svojstva učinioca krivičnog dela i/ili težinu izvršenog krivičnog dela za koje je osuđen. Mera kućnog zatvora primenjuje se prema učiniocima lakših krivičnih dela (koja se ne odlikuju elementima nasilja) i za prekršaje, naročito za vožnju automobila pod uticajem alkohola. Smatra se naročito pogodnim za posebne kategorije osuđenih lica koje treba otpustiti sa izdržavanja kazne zbog njihovog posebnog zdravstvenog stanja ili rizika da zaraze druge. Tako je primenjiva prema licima koja po prvi put vrše krivična dela, starima, hronično bolesnim, invalidima, bolesnim od "AIDS"-a ili drugih zaraznih bolesti, duševno poremećenim, trudnicama ili majkama sa malom decom (Ball, Lilly, 1986:17).

Već sam naziv sankcije sugerira njenu sadržinu: boravak u vlastitom domu zamenjuje tradicionalno izvršenje kazne zatvora u zatvorskoj ustanovi. Boravak u vlastitom domu svakako predstavlja pogodnost po osuđenog, koji nije izložen deprivacijama koje prate izvršenje kazne zatvora i štetnim uticajima zatvorske sredine. Ipak, osuđeno lice, koje je dužno da bude u svom domu svakodnevno tokom određenog perioda (uobičajeno tokom večeri i noći), vrlo brzo počinje da oseća prinudni karakter sankcije koja mu slobodu kretanje ograničava na stan ili dvorište kuće. Kontrole zabrane izlaska iz kuće tokom tog, tzv. policijskog časa moguće su povremenim posetama policijske patrole ili službenika probacije. Dostupnost telefonije i, danas, elektronskih uređaja, omogućila je vrlo brzo da se *on line* kontroliše poštovanje obaveznog prisustva osuđenog u stanu tokom dela dana telefonskim pozivima, pejdžerima ili računarima. Danas se u te svrhe u Evropi pretežno koristi tzv. pasivni sistem elektronskog nadzora (tzv. *electronic monitoring*) kojim se obezbeđuje informacija o prisustvu ili odsustvu određenog lica u zatvorenom prostoru. Savremena tehnička unapređenja omogućila su da se računar programira tako da sam pripremi izveštaj o rezultatima izvršenih poziva, da može identifikovati glas onoga koji se na pozive javlja, da može istovremeno prikazati i sliku onoga ko se javlja, pa čak i izvršiti proveru njegovog daha na postojanje alkoholnih para, izvršiti identifikaciju putem zenice oka i slično. Dodatne provere služe unapređenju pasivnog sistema nadzora. Pa ipak, osnova sankcije jeste kućni zatvor, dok je elektronski nadzor tek jedan od načina na koji se može kontrolisati poštovanje zabrane izlaska iz kuće.

Kućni zatvor je uvek izuzetna pogodnost koja se koristi umesto kratkotrajne kazne zatvora prema određenim kategorijama osuđenih lica. To pokazuju i primeri iz uporednog zakonodavstva. Predviđen je kao posebna sankcija u krivičnim zakonima Španije i Argentine. Takođe se primenjuje i u

Švajcarskoj, kao i u Turskoj, na osnovu odredbi Krivičnog zakonika, ukoliko se radi o bolesnim osuđenim licima, narkomanima ili licima starijim od 65 godina. Istu funkciju ostvaruje i tzv. "*arrêts de fin de semaine*" uveden u Belgiji 15. 2. 1963. godine kojim se u kućnim uslovima predviđa zatvaranje maksimalnog trajanja do dva meseca (Daga, 1985:151).

U Italiji je kućni zatvor uveden Zakonom br. 532 od 12. 8. 1982. godine. Novim propisima o izvršenju alternativnih sankcija donetim 1986. godine predviđeno je da kućni zatvor (*Detenzione domiciliare*) zameni kaznu zatvora do dve godine ili uslovni otpust istog trajanja, ukoliko optuženom nije bila izrečena mera nadzora od organa socijalnog staranja. Namenjen je posebnim kategorijama osuđenih lica (trudnicama, ženama i majkama sa decom do tri godine, licima koja su teškog zdravstvenog stanja tako da im treba stalni kontakt sa lokalnim zdravstvenim osobljem, kao i starijima od 65 godina i mlađim od 21 godine). Izdržava se u sopstvenom domu. Ne može se izreći okrivljenom čije je krivično delo rezultat slobodnog kriminalnog izbora (zločinačke volje), niti kada je izvršeno u okviru organizovane kriminalne aktivnosti (Manna, Infante, 2000:42).

Na nešto drugačiji način, najčešće kombinovano sa elektronskim nadzorom, kućno zadržavanje ili pritvor (*home detention, house arrest*) primenjuje se u zemljama koje pripadaju anglo-američkom pravnom sistemu u okviru osude na probaciju. Kućni zatvor podrazumeva nametanje obaveza okrivljenom ili osuđenom licu (na osnovu sudske ili odluke upravnog organa) da u određenom periodu ne sme napuštati kuću ili drugi zatvoreni prostor u toku slobodnog vremena i/ili u noćnim časovima. Uslovi pod kojima osuđeni može napustiti određeni prostor, širina područja u kojem ima slobodu kretanja, kao i trajanje ovakve mere (obično dva do tri meseca), precizira se sudskom odlukom.

U Sjedinjenim Američkim Državama kućni zatvor je "na mala vrata" ušao u primenu, pošto je protivzakonito primenjen 1985. godine. Tada je sudija države Njujork osudio Maureen Murphy, staru 35 godina, na kućni zatvor zbog krivičnog dela krađe za koje je tada prvi put osuđena. Obavezana je da dve godine ne sme da izlazi iz stana osim kada odlazi na posao, kod lekara, u crkvu ili u kupovinu. Ako bi prekršila ovu obavezu, osuđena bi morala da dve godine provede u zatvoru. Sudija je smatrao da je običan zatvor za nju prestroga kazna, dok bi probacija bila preblaga, te se stoga opredelio za kombinaciju koju predstavlja kućni zatvor, kao jedna od tipičnih "srednjih" sankcija (*intermediate sanctions*) (Petersilia, 1986:50). Kućni zatvor najpre nije bio povezan sa upotrebom elektronskog nadzora. Zatim je u nekim državama (Nju Meksiko i Florida) otpočelo korišćenje elektronskog nadzora u uslovima kućnog zatvora, tako da se sada obe mere zajedno primenjuju na taj način što je kućni zatvor praktično najstrožija vrsta elektronskog nadzora primenjenog prema osuđenom licu (Petersilia, 1986:51).

Kućni zatvor u anglo-američkom području stepenuje se prema intenzitetu nadzora. Načini izvršenja kućnog zatvora razlikuju se prema tome da li je okrivljenom zabranjeno da napušta stan tokom dela dana ili u noćnim časovima, ili mu je omogućeno da napusti stan, ukoliko se prethodno javi nadležnom

službeniku, zaduženom da prati uspešnost izvršenja ove mere. Najstrožiji režim kućnog zatvora postoji ukoliko okrivljeni ne sme uopšte napuštati kuću, osim iz prethodno u presudi detaljno navedenih razloga (na primer, zbog odlaska na posao, na versku službu i slično), dok bi svaki drugi izlazak motivisan durgim razlozima predstavljao kršenje presudom ustanovljene obaveze. Za svaki izlazak okrivljeni mora imati odobrenje, ali inače nije ograničen u porodičnim i društvenim aspektima svoga života (živi normalno sa svojom porodicom, prima posetioce, gleda TV program, sluša radio, čita časopise). U programima nadgledanja poštovanja zabrane napuštanja stana ili kuće može se koristiti telefonska ili kompjuterska veza iz kuće sa centralnim računarom koji je smešten u nadzornom centru i u kome se dežura sve vreme. Zahvaljujući ovom rešenju, neka zakonodavstva omogućavaju osuđenim licima pod elektronskim nadzorom da deo dana provode na poslu, u savetovalištvu ili da učestvuju u drugim programima (na primer, odvikavanja od droga ili alkohola, osposobljavanja za određeno zanimanje i slično). Dnevne aktivnosti učesnika u programu su slobodne, ali se preko centralnog kompjutera prati poštovanje obaveza boravka u kući tokom određenog vremena: na primer, noću (od 20 časova uveče do 6 časova izjutra). Nadzor nad izvršenjem prati posebna probaciona služba ili socijalna služba, a nadležni službenik izveštava sud o ispunjenju obaveza ili o njihovom kršenju i to na osnovu rezultata praćenja koji se šalju iz uređaja u stanu okrivljenog, njegovom telefonu, kompjuteru ili na osnovu izveštaja policije, zadužene da povremeno utvrđuje njegov boravak u kućnim uslovima (Bergmann, 2004:3).

Naročita prednost kućnog zatvora je u tome što se određuje uz saglasnost sa okrivljenim, što znači da je on motivisan da poštuje zabranu izlaska iz kuće, s tim što uobičajeno tri dana kućnog zatvora zamenjuju jedan dan kazne zatvora. Ali, i kućni zatvor, kao i sve druge mere pojačanog nadzora, neminovno narušava pravo privatnosti osuđenog i članova njegove porodice. Osim toga, kućnim zatvorom se delinkvent ne izoluje iz sredine koja je na njega i ranije vršila negativne uticaje, niti mu se pruža posebna pomoć da prevaziđe situaciju u kojoj se nalazi, nego se insistira isključivo na poštovanju zabrane kretanja. Posebno, kućni zatvor ne utiče na smanjenje broja osuđenih lica, jer se određuje prema onima koji ionako ne bi trebalo da budu osuđeni na kaznu zatvora (Petersilia, 1986:53).

Očigledno, kućni zatvor kao tipična mera disciplinovanja ne može da ostvari značajnije efekte u pogledu sprečavanja recidivizma osuđenih lica. Uslovi pod kojima se izvršava sprečavaju učešće osuđenog u pojedinim tretmanima (sem ukoliko mu nije dozvoljeno da napušta svoj dom upravo iz tog razloga). Zbog toga je kućni zatvor pogodnije izricati u kombinaciji sa probacijom, nego kao zamenu za kaznu zatvora. U ovoj drugoj funkciji primenjen, kućni zatvor bi trebalo da predstavlja humaniju alternativu za učinioce osuđene na kratkotrajne kazne zatvora koji po prvi put vrše krivična dela, a nisu kriminalno strukturane ličnosti (primera radi, učinioци krivičnih dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja ili nekih drugih krivičnih dela učinjenih iz nehata) ili prema osuđenima koje je celishodnije pustiti da u uslovima kućnog

zatvora izvrše ostatak kazne zbog njihovog teškog zdravstvenog stanja, podmaklih godina, invalidnosti, trudnoće i drugih sličnih razloga. Takođe bi mogao da predstavlja pogodnu alternativu kazni zatvora i u situaciji kada na taj način treba pomoći osuđenom da održi kontakt sa porodicom i socijalnom sredinom, naročito kada je to jedini roditelj koji izdržava decu, kada treba da zadrži posao ili da nastavi školovanje. Ipak, u stvarnosti ove načelne mogućnosti nisu iskorišćene na pravi način. Osnovni razlog je, paradoksalno, vezan za promene u ideologiji kažnjavanja, koje su upravo podstakle veću primenu kućnog zatvora i drugih alternativnih krivičnih sankcija koje se izvršavaju u zajednici sa ciljem rasterećenja zatvorskog sistema, povećanja njegove delotvornosti i humanizacije (Mrvić-Petrović, 2010:84).

Pod uticajima neo-klasicizma od sredine osamdesetih godina prošlog veka oblikuje se novi menadžerski penološki pristup koji je danas univerzalno prihvaćen u anglo-američkim državama i Evropi (pa tako i kod nas). Temelji se na sprečavanju rizika od pojave zločina i dovodi do promene odnosa prema učiniocima krivičnih dela. Osnovna etička paradigma nove penologije jeste što se smatra da društvo učiniocu ništa ne duguje: onaj ko se opredelio da prekrši krivičnopravne norme mora za to "platiti" društvu. Ovaj jednostran i jednostavan odgovor na kriminalitet, koji zanemaruje značaj društvenih uslova i individualnih svojstava koje utiču na kriminalno ponašanje, dovodi do promene u proceni uspešnosti primenjenih sankcija. U skladu sa teorijom upravljanja rizicima sprečavanje recidivizma nije više osnovna merilo delotvornosti primene krivičnih sankcija, nego se smatra da je uspeh postignut u svakom onom slučaju u kome učinilac ne dospe u zatvor, zato što nije procenjen kao rizičan po društvo. Zbog toga se opravdano postavlja pitanje etičke opravdanosti primene mera i sankcija koje nazivamo tzv. alternativama zatvoru, među kojima su i kućni pritvor ili zatvor (Whitehead, 2012:218-9).

Iz istog razloga zapaža se da u praksi izricanja kućnog pritvora ili zatvora dolazi do pojava nejednakosti osumnjičenih ili osuđenih lica. Budući da je blaža mera u odnosu na "običan" pritvor, uobičajeno se u nacionalnim zakonodavstvima isključuje mogućnost određivanja kućnog pritvora prema učiniocima teških krivičnih dela sa elementom nasilja, seksualnih delikata, povratnicima koji vrše imovinska krivična dela poput razbojništava ili teških krađa, učiniocima krivičnih dela u vezi sa zloupotrebom droga, trgovine ljudima, terorizma i slična. Prema ovim učiniocima je isključena i primena kućnog zatvora, samim tim što se kažnjavaju kaznama zatvora u dugom trajanju. Zbog ovih ograničenja dolazimo do toga da se kućni zatvor izriče pretežno osuđenima za tzv. kriminalitet "belog okovratnika" (poslovne prevare, prevare u osiguranju, pronevere, podmićivanja, falsifikovanja isprava i slično). Radi se o učiniocima koji zbog svog društvenog statusa ranije nisu osuđivani iako je moguće da su godinama zloupotrebljavali svoje zanimanje, službena ovlašćenja ili položaj. Pri tome, oni imaju posao, stabilna primanja i obezbeđene stambene uslove, što je početni uslov za određivanje kućnog zatvora. I tako se u savremenom društvu kriminalci od početka razvrstavaju na one koji su zbog karaktera izvršenog krivičnog dela i svog ekonomskog i društvenog statusa "predodređeni" da izvršavaju kaznu u

zatvoru i na one koji "zaslužuju" blaži tretman u vidu kućnog zatvora. U skladu sa postulatima nove penologije koja insistira na smanjenju rizika od zločina ova nejednakost se danas smatra prihvatljivom, jer pažnju društva i napore kaznenog sistema (pre svega finansijske) usmerava na prepoznate "rizične" kategorije učinilaca, dok se, po svemu sudeći, kriminalci "belog okovratnika" takvima ne smatraju (Mrvić-Petrović, 2007:181-2).

Ali, čak i da je ovo podvajanje osuđenih lica opravdano, da li mera kućnog zatvora (sa ili bez elektronskog nadzora) može biti delotvorna prema onim kategorijama učinilaca prema kojima se sada primenjuje. Kućni zatvor može biti smatran posebnom sankcijom ili načinom izvršenja kazne zatvora, ali elektronski nadzor koji se uz kućni zatvor uobičajeno primenjuje je tipična tehnika disciplinovanja usmerena isključivo na kontrolu ponašanja učinioaca krivičnog dela². Da li se kućnom izolacijom mogu postići željene promene u ponašanju osuđenih lica, jer se oni jedino ograničavaju u kvalitetu života, dok u svemu ostalom nisu uskraćeni. Prisilni boravak u kući, pa ni onda kada je osuđeni nadziran elektronski ne dovodi do promene ponašanja osuđenog lica. Generalni problem je taj što ponekad dom ne mora da bude i "mirna luka" u kojoj će jedino nadzor omogućiti "popravljanje" osuđenog. Da se ne zaboravi, učinci često potiču iz kriminogene sredine ili iz porodica u kojima vlada nesloga, nasilje, zavisnost od alkohola ili droga. U takvim uslovima vršen, elektronski nadzor ne utiče na promenu navika, na prekid odnosa sa dojučerašnjim društvom niti omogućava bilo kakvo popravljanje (Black, Smith, 2003:5). To se posebno odnosi na maloletnike. Takođe, život mladih se ne odvija pretežno u kući, pa otuda mladi mogu mnogo punitivnije da doživljavaju ovu meru nego odrasli, čije su životne navike drugačije (Nellis, 2006:4). Jedina prednost kućnog zatvora koja osigurava njegovu delotvornost jeste što da okrivljeni ili osuđeni dobrovoljno prihvata da ode u kućni zatvor, te stoga ova sankcija ili način izvršenja ima za svrhu da jača samodisciplinu i odgovoran odnos prema vlastitim obavezama i društvu. No, to su i inače lica kažnjena na kratkotrajne kazne zatvora, koje su možda mogle biti pravovremeno zamenjene nekom alternativnom sankcijom, ili koja, poput kriminalaca "belog okovratnika", nemaju većih teškoća u prilagođavanju društvenim pravilima. Prema tome, kućni zatvor u praksi ima veoma ograničenu mogućnost primene, ako se time nastoji uticati na promene ponašanja osuđenog lica.

Ipak, snažni pritisak privatne "industrije zatvora" i primamljive mogućnosti da država uštedi na izdacima za zatvorski sistem većom primenom kućnog zatvora (sa ili bez elektronskog nadzora), učinile su da kućni zatvor u međuvremenu postane opšte prihvaćena mera u evropskim zakonodavstvima. U skladu sa tim i Republika Srbija, kao i druge države sa područja nekadašnje Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije uvode meru kućnog pritvora (Hrvatska) ili mogućnost zamene kratkotrajne kazne zatvora kućnim zatvorom (Slovenija, Makedonija).

² Za razliku od kazne čija je svrha specijalna prevencija, tehnike disciplinovanja imaju nesumnjivi popravnog efekat, ali se on svodi na mehaničku dresuru.

Prema članu 86. stavu 3. Krivičnog zakonika Republike Slovenije, kazna zatvora trajanja do devet meseci može se na osnovu sudske odluke zameniti kućnim zatvorom. Okrivljenom se zabranjuje da se udaljuje iz prostorija u kojima stalno ili trenutno prebiva ili iz javne zdravstvene ili socijalne ustanove u kojoj boravi. Izuzetno sud može dozvoliti osuđenom da se na određeno vreme udalji iz prostorija u kojima izvršava kućni zatvor, kada je to neizostavno potrebno (radi nabavke životnih namirnica, ukazivanja zdravstvene pomoći ili radi obavljanja posla). Nepoštovanje obaveza da se boravi u prostorijama u kojima se kućni zatvor izvršava ili zadržavanje van tog prostora izvan dozvoljenog vremena razlozi su da se izrečena kazna zatvora izvrši u zatvorskoj ustanovi (KZ Slovenije, 2008). Za razliku od drugih (siromašnijih) država sa područja nekadašnje SFRJ, Slovenija nije uvela elektronski nadzor, jer se opravdano smatra da je to skupa mera, koja u njihovim uslovima ne bi bila dovoljno ekonomski isplativija.

Slično rešenje prihvaćeno je i u Makedoniji, sa tom razlikom što je predviđena mogućnost određivanja elektronskog nadzora. Ako je izvršilac krivičnog dela za koje propisana novčana kazna ili kazna zatvora do jedne godine, star i nemoćan, teško bolestan ili ukoliko se radi o trudnoj ženi, sud može da mu izrekne kaznu zatvora i istovremeno da odluči, uz njegovu saglasnost da kaznu izdržava u kućnom zatvoru. Sud može da zameni kaznu zatvora kućnim zatvorom ako postoje uslovi da se savremenim elektronskim ili telekomunikacijskim sredstvima kontroliše izvršenje kućnog zatvora koje se sastoji u zabrani osuđenog da napusti stan. Nadzor nad izvršenjem kućnog zatvora vrši sud, koji može da poveriti policiji u mestu u kome se nalazi dom osuđenog da kontroliše poštovanje restrikcija vezanih za kućni zatvor uz obavezu da redovno izveštava sud o načinu izvršenja. Ako osuđeni prekrši zabranu napuštanja doma, sud može da zameni kazna tako što će se u celosti izvršiti u ustanovi za izvršenje kazne zatvora (član 59-a KZ Makedonije 1996).

KUĆNI ZATVOR U DOMAĆOJ VARIJANTI

Inostrana iskustva nadahnjuju i – upozoravaju. Uobičajeno se upozorenja prenebregnu u nastojanju da se brzo uvede inspirativna novina. Tako je i u Republici Srbiji javnost najpre upoznata sa činjenicom da će biti iznajmljena oprema za elektronski nadzor, a potom je izmenama Krivičnog zakonika iz 2009. predviđena mogućnost da sud kaznu zatvora do godinu dana zameni zabranom napuštanja mesta stanovanja, da bi tek posle dve godine bio upotpunjen normativni okvir za izvršenje kućnog zatvora sa i bez elektronskog nadzora i to tako što je najpre donesen podzakonski akt koji to izvršenje omogućava, dok je 2011. godine menjan Zakon o izvršenju krivičnih sankcija koji je trebalo da da okvir za ono što se podzakonskim aktom reguliše. Narednih godina bi trebalo da bude osmišljena i Strategija za primenu elektronskog nadzora, koja je, po prirodi stvari, morala da prethodi svemu ostalom.

U članu 45 Krivičnog zakonika Republike Srbije kojim se propisuju uslovi za izricanje kazne zatvora, u stavovima od 5. do 8. predviđeno je kućno zatvaranje kao poseban način izvršenja kazne zatvora do godinu dana (KZ Srbije, 2005). Taj način izvršenja sastoji se u zabrani osuđenom da napušta prostorije u kojima stanuje, osim u slučajevima predviđenim zakonom koji reguliše izvršenje krivičnih sankcija (stav 5). Nedoovoljeno napuštanje prostorija u kojima se stanuje u trajanju do dvanaest časova jednokratno ili dva puta u trajanju do šest časova razlog je da ostatak kazne osuđeni izvrši u zatvoru. Osim ovog uslova predviđenog u članu 45 u stavu 6, zakonodavac nije predvideo ni jedno drugo kršenje zabrane koje se može ispoljavati u neovlašćenom skidanju, oštećenju ili uništenju elektronskog uređaja kojim se prati poštovanje zabrane. Kako se u vreme donošenja izmena zakona nije znalo koliko će elektronskih narukvica biti na raspolaganju, u stavu 7. je predviđeno vrlo neobično pravilo da će prilikom određivanja izvršenja kazne zatvora na način propisan stavom 5. ovog člana, sud voditi računa o tehničkim mogućnostima izvršenja, kao i o drugim okolnostima od značaja za odmeravanje kazne. Nije jasno zašto bi sud naknadno, pošto je već odmerio kaznu zatvora do godinu dana, ponovo cenio okolnosti od značaja za odmeravanje kazne određujući da se kazna izvrši u kućnim uslovima, jer je inače vezan zabranom dvostrukog vrednovanja istih okolnosti. Obaveza da sud vodi računa o tehničkim mogućnostima izvršenja ne znači ništa drugo nego da sud mora konsultovati organe zadužene za izvršenje elektronskog nadzora o mogućnostima da se osuđenom licu stavi elektronski uređaj za praćenje. I na kraju, u stavu 8. propisano je ograničenje da se kućni zatvor ne može odrediti osuđenom za krivično delo protiv braka i porodice koji živi sa oštećenim u istom porodičnom domaćinstvu. S obzirom na to da se kućni zatvor svodi na to da u vlastitom domu osuđeni čeka da prođe određeni period vremena, potrebno bi bilo motivisati učinioca da poštuje zabranu napuštanja stana tako što se, kao i kod drugih alternativnih sankcija, saglašava sa ovakvim načinom izvršenja kazne zatvora. Ova odredba nedostaje u sadašnjem zakonskom rešenju.

Izmenama Zakona o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srbije iz 2011. godine stvoreni su normativni uslovi da se kontrolišu zabrane napuštanja stana izrečene kao način izvršenja kazne zatvora do godinu dana (ZIKS, 2005). Elektronski nadzor je moguć kod uslovnog otpusta praćenog nametanjem određenih obaveza "predviđenih krivičnopravnim odredbama" (član 172a), pri čemu sadržina tih obaveza nije precizirana ni u KZ-u ni u ZIKS-u, dok je novom glavom IIIa ZIKS-a u potpunosti regulisano izvršenje kazne zatvora bez napuštanja prostorija u kojima osuđeni stanuje. Prema rešenjima prihvaćenim u članu 174a nadležni organ za izvršenje je organizaciona jedinica nadležna za tretman i alternativne sankcije u sastavu Uprave za izvršenje krivičnih sankcija. Uslovi pod kojima je, izuzetno, moguće da osuđeni napusti prostorije u kojima stanuje utvrđeni su članom 174b. Odnose se na potrebu da njemu ili članu njegovog porodičnog domaćinstva bude ukazana nužna medicinska pomoć ili da se nastavi lečenje u slučaju teške bolesti ili da se omogućuje redovni odlasci na posao, obavljanje sezonskih poljoprivrednih radova, redovno školovanje ili

polaganje ispita ili staranje o članovima uže porodice (ako nema drugog lica koje bi to moglo da obavlja). Moguće je takođe da osuđeni traži dozvolu napuštanja prostorija u kojima stanuje i zbog svog venčanja, smrti bliskog lica ili kada bi u skladu sa programom postupanja trebalo da izvan stana provede do četiri sata dnevno. Dozvolu za izlazak osuđenog iz prostorija u kojima stanuje na molbu osuđenog daje Direktor Uprave za izvršenje krivičnih sankcija i opozivanje te odluke je moguće iz zakonom propisanih razloga (član 174g). Na ovu odluku Direktora, osuđeni ima pravo žalbe ministru nadležnom za pravosuđe. Izuzetno se osuđenom naknadno odobrava napuštanje prostorija u kojima stanuje, ako je morao da napusti te prostorije kako bi njemu ili članu njegovog porodičnog domaćinstva bila ukazana hitna medicinska pomoć (član 174v). U članu 174đ predviđen je način na koji se primenjuje mera elektronskog nadzora, koji je detaljnije regulisan podzakonskim aktom. Članom 174e je propisano da i nakon pravosnažnosti presude, kao i u toku izdržavanja kazne zatvora osuđeni, javni tužilac i direktor Uprave mogu inicirati pred prvostepenim sudom da se osuđenom kome je izrečena kazna zatvora do jedne godine kazna izvrši bez napuštanja prostorija u kojima osuđeni stanuje.

Konkretnije je način izvršenja regulisan Pravilnikom o načinu izvršenja kazne zatvora u prostorijama u kojima osuđeni stanuje iz 2010. godine (Pravilnik 2010). Pravilnikom je uređeno šta se smatra pod prostorijama u kojima osuđeni stanuje, ko su nadležni organi za izvršenje, postupak izvršenja, odluke suda, obaveze zaposlenih iz organizacione jedinice Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, obaveze osuđenih i primena mere elektronskog nadzora. Pravilnik takođe predviđa i vrstu neophodne dokumentacije kojom će osuđeni dokazati postojanje pojedinih razloga zbog kojih traži da mu se dopusti boravak van prostorija u kojima stanuje. Jedini vid kršenja zabrane napuštanja prostorija u kojima se stanuje vezuje se, kao i u KZ Republike Srbije i ZIKS-u za samovoljno napuštanje prostorija, dok se oštećenje uređaja jednostavno konstatuje. Zato se već u praksi dogodilo da isti osuđeni dva puta oštećuje elektronski uređaj bez ikakvih daljih materijalnih ili pravnih posledica. Da je izvršenje kazne uz primenu elektronskog nadzora bilo prioritarno pokazuje član 14 Pravilnika u kome se propisuje da se na način izvršenja kazne zatvora u prostorijama u kojima osuđeni stanuje bez primene mera elektronskog nadzora, shodno primenjuju odredbe ovog pravilnika o načinu izvršenja kazne zatvora u prostorijama u kojima osuđeni stanuje uz primenu elektronskog nadzora, osim ako ovim pravilnikom nije drukčije određeno. Jedino što je osobeno u odnosu na kućni zatvor uz elektronski nadzor jeste način na koji se nadzor poštovanja "običnog" kućnog zatvora vrši. U članu 15. se predviđa da se kontrola vrši proverama koje nadležni službenici vrše bez prethodne najave i to: u prostorijama u kojima osuđeni stanuje, na mestu gde obavlja posao ili na mestu gde obavlja sezonske poljoprivredne poslove. Te provere se vrše putem razgovora (neposredno ili telefonom) sa samim osuđenim, sa članovima njegovog porodičnog domaćinstva i poslodavcem (član 16 Pravilnika).

ZAKLJUČAK

Kućni zatvor, sa ili bez elektronskog nadzora, treba da predstavlja izuzetnu mogućnost koja se koristi uz probaciju ili, ređe, kao zamena kratkotrajnog zatvora. Srbijanski zakonodavac se očigledno opredelio za ovu drugu mogućnost, jer je to bio jedini način da se na brzinu uvede elektronski nadzor. A što je brzo – to je i kuso. Nova mogućnost određivanja izvršenja zatvora u prostorijama u kojima se stanuje stavila je sudije u iskušenje da se umesto brižljivog ispitivanja da li nekog uopšte treba kazniti kaznom zatvora do godinu dana odluče za jednostavno rešenje i "brzopotezno" izreknu takvu kratkotrajnu kaznu znajući da mogu odrediti da se izvršava u kućnim uslovima. Otuda kućni zatvor u Srbiji nije zamenio kaznu zatvora, nego sve druge alternativne krivične sankcije, kao što su uslovna osuda sa zaštitnim nadzorom ili za rad u javnom interesu, koje se smatraju mnogo delotvornijim i humanijim od kućnog zatvora koji je najoštriji vid alternativnog kažnjavanja. Na taj način masovna represija kratkotrajnim kaznama zatvora koja je godinama prisutna u srbijanskoj praksi nije niukoliko smanjena, nego samo postala manje očigledna³. Propust je učinjen zato što oni koji su koncipirali ovakvo zakonsko rešenje nisu bili upoznati sa konceptom alternativnog kažnjavanja pa tako nisu ni mogli razumeti da izmenama treba ojačati sistem alternativnih krivičnih sankcija (ili sankcija izvršivih u zajednici – *community sanctions*) u kome bi "kućni zatvor" predstavljao najtežu meru i "poslednju šansu" za osuđenog, a ne samo lakši režim izvršenja kratkotrajne kazne zatvora.

Zakonska rešenja su manjkava i zbog toga elektronski nadzor nije omogućen u vezi sa uslovnom osudom sa zaštitnim nadzorom. Razlog je jasan: ta sankcija se vrlo retko izriče u praksi, pa zakonodavac to rešenje nije ni imao u vidu. Pa ipak, ovakav vid uslovnog kažnjavanja u velikoj meri odgovara probaciji, koja je neosporno mnogo delotvornija sa stanovišta postizanja svrhe krivičnih sankcija od kućnog zatvora, a takođe i za samog osuđenog predstavlja pogodniju alternativu. Štaviše, u ovakvim uslovima je bilo moguće gradirati po težini intenzitet zaštitnog nadzora, tako što bi elektronski nadzor predstavljao najstrožiji način kontrole ponašanja osuđenog lica, što prema sadašnjim rešenjima ne postoji.

U postojećem zakonodavstvu ni na koji način nisu iskorišćene one mogućnosti koje ukazuju na humani karakter kućnog zatvora koje, na primer, propisuje makedonsko zakonodavstvo: da kućni zatvor bude namenjen za bolesne, stare osuđenike, trudnice ili majke sa malom decom osuđene na kaznu zatvora. U tom smislu je umesto sadašnjeg prekida sa izvršenjem kazne zatvora moglo da se predvidi da bi se nastavak izvršenja kazne za ova lica obezbedio u kućnim uslovima, što bi u povoljniji položaj stavilo osuđena lica koja ne bi u nastavku morala da izvršavaju celi preostali deo kazne.

³ Kazne zatvora do jedne godine u strukturi ukupno izrečenih kazni zatvora u Srbiji dostižu 61,7%. Po tome prednjačimo u Evropi, kako pokazuje uporedni izveštaj Saveta Evrope o izricanju krivičnih sankcija u Evropi (Aebi, Delgrande 2009: 63).

U našem pravu jedan dan kućnog zatvora zamenjuje jedan dan boravka u zatvoru. Ovo je neobično rešenje, jer se zbog povoljnijeg režima izvršenja uobičajeno predviđa da dva ili tri dana kućnog zatvora zamenjuju jedan dan zatvora. Ali, u tim drugim zakonodavstvima istovremeno nije predviđen ovako strog način izvršenja kućnog zatvora, nego se obavezno dopušta osuđenom mogućnost da određeni broj časova svakog dana boravi van svog "doma-zatvora".

Žurba sa kojom je uveden elektronski nadzor u Srbiji je veoma neobična: Slovenija, Mađarska, Rumunija, kao članice Evropske unije, nisu još uvek uvele ove mere. Radi se o veoma skupoj meri, koja se uobičajeno ne uvodi bez prethodnog pilot projekta. U kojoj je meri skupo izvršenje ilustruje podatak da u Evropi jedino zatvorska uprava Švedske raspolaže vlastitim elektronskim uređajima za nadzor, dok sve druge zatvorske uprave iznajmljuju opremu. U našim uslovima kriminološkim istraživanjem nisu bile proverene potrebe za uvođenjem elektronskog nadzora niti je pilot projektom ispitana mogućnost primene elektronskog nadzora. Iznajmljujući opremu za elektronski nadzor država nije našla za shodno ni da dobro štiti svoje imovinske interese: ne postoji ni jedna odredba koja propisuje šta će se preduzeti prema osuđenom koji ošteti ili uništi elektronski uređaj koji mu je pričvršćen na telu. Da ne govorimo o tome da u inostranstvu inače postoje odredbe kojima se troškovi za iznajmljivanje uređaja po danu izvršenja prevaljuju na osuđenog, koji se saglašava sa kućnim zatvorom. U našim uslovima, ova saglasnost je predviđena samo zakonom koji reguliše izvršenje krivičnih sankcija, ali ne i Krivičnim zakonikom, pa je možda to razlog što se ovi troškovi i način kršenja obaveza nisu imali u vidu.

Na osnovu podataka iz posebne organizacione jedinice Uprave za izvršenje krivičnih sankcija do sada je kućnim zatvorom oko 250 lica izuzeto iz redovnog zatvorskog tretmana, od čega se u dve stotine slučajeva nadzire zabrana napuštanja prostorija stanovanja elektronskim uređajima. Tek će potpunija kriminološka istraživanja narednih godina pokazati u kojoj je meri primena kućnog zatvora delotvorna. Ipak se ne može izbeći utisak da uvođenje kućnog zatvora nije otklonilo praksu masovnog izricanja kratkotrajnih kazni zatvora, nego je samo maskiralo takav vid masovno primenjene represije, jer se sudije opredeljuju češće za kućni zatvor nego za neki drugi blaži vid alternativnog kažnjavanja.

LITERATURA

1. Aebi, M., Delgrande (2007) *Council of Europe Annual Penal statistic*. SPACE I, Survey. Dostupno na: http://www.coe.int/t/e/legal-affairs/legal_cooperation/prison_and_alternatives/statistics_space_i/PC-CP_2009. Pristup: 21. 1. 2009.
2. Ball, R.A., Lilly, J.R. (1986) A Theoretical Examination of Home Incarceration. *Federal Probation*, 50(1):17-24.

3. Bergmann, S. (2004) *Training der bürgerlichen Normzustandes Ethnographie zum Project elektronische Fußwessel*. Magisterarbeit für Institut für Kulturanthropologie und Europäische Ethnologie: Universität Frankfurt am Mein. Dostupno na: <http://www.copyriot.com/electronic-monitoring,>. Pristup: 23. 12. 2005.
4. Black, M., Smith, R.G. (2003) *Electronic Monitoring in the Criminal Justice System*, pp. 1-6. Australian Institute of Criminology: Canberra. Dostupno na: <http://www.aic.gov.au>. Pristup: 2. 3. 2007.
5. Daga, L., (1985) La traitement reeducatif du condamne et les mesures alternatives a la detention, pp. 141-167. In: *Prigione in Africa*, no. 22. Roma: Ministero di Grazia e Gustizia, UNISDRI.
6. Fabelo, T. (2000) 'Technocorrections': The Promises, the Uncertain Threats, Sentencing and Corrections, *Issues for the 21st Century*, no 5. Washington: Department of Justice.
7. Manna, A., Infante, E. (2000) *The Criminal Justice System in Italy*. Helsinki: HEUNI.
8. Mrvić-Petrović, N. (2007) *Kriza zatvora*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
9. Mrvić-Petrović, N. (2010) *Alternativne krivične sankcije i postupci*. Beograd: Medija centar Odbrana.
10. Nellis, M. (2006) *The Ethics and Practice of Electronically Monitoring Offenders*. Seminar for the Glasgow School of Social Work, 16th February. Dostupno na: http://www.gssw.ac.uk/pdf/electronically_monitoring_offenders.pdf. Pristup: 10. 3. 2007.
11. Petersilia, J. (1986) Exploring the Option of House Arrest. *Federal Probation*, 50(2): 50-60.
12. Petersilia, J. (1988) Probation reform, pp. 166-179. In: J. E. Scott, T. Hirschi (eds.), *Contraversial Issues in Crime and Justice*. Newbary Park: Sage Publication.
13. Schmidt, A. K. (1994) An Overview of Intermediate Sanctions in the United States, pp. 349-362. In: U. Zvekić (ed.), *Alternatives to Imprisonment in Comparative Perspective*. Chicago: Nelson Hall Publishers.
14. Whitehead, J. T (2012) Etical Issues in Probation, Parole, and Community Corrections, pp. 217-233. In: M. Braswell, B. McCarthy, B. J. Mc Carthy, (eds.), *Justice, Crime and Ethics*. Burlington-Oxford: Anderson Publishing.

Zakonski i podzakonski izvori

15. KZ Makedonije (1996), "Службен весник на Република Македонија", бр. 37/96, 80/99, 4/02, 43/03, 19/04, 81/05, 60/06, 73/06, 87/07, 7/08, 139/08, 114/09, 51/11.
16. KZ Slovenije (2008) "Uradni list Republike Slovenije" br. 55/08, 66/08.
17. KZ Srbije (2005) "Službeni glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009.
18. Pravilnik (2010), Pravilnik o načinu izvršenja kazne zatvora u prostorijama u kojima osuđeni stanuje, "Službeni glasnik RS", br. 64/2010)
19. ZIKS (2005) "Službeni glasnik RS", br. 85/2005, 72/09 i 31/2011.

WHEN THEIR HOME BECOMES A PRISON (CHALLENGES OF HOUSE ARREST AS AN ALTERNATIVE FOR IMPRISONMENT)

The paper analyzes the contemporary foreign experiences regarding implementation of house arrest (with or without electronic monitoring) as the intermediate sanctions. The author emphasizes the limited possibilities of house arrest as an alternative for short-term prison. The legislation of the Republic of Serbia introduce house arrest as a substitute of imprisonment up to one year. This measure was introduced fast, without pilot projects. That points to the mistakes in the existing normative framework. House arrest is increasingly replaced by imprisonment up to one year, but this is not substantial contribution to the humanization of the system of criminal sanctions. It also did not change juridical practice regarding the many short prison sentences that could be successfully replaced by alternative (community) criminal sanctions.

KEY WORDS: house arrest / alternative criminal sanctions / community sanctions / electronic monitoring